

УДК 343.37

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.55>

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Супрун-Ковальчук Т.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічних дисциплін,
Комунального закладу вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»*

Мельник О.О.,
*здобувач бакалаврського рівня освіти
3 курсу, спеціальності «Право»
Комунального закладу вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»*

Супрун-Ковальчук Т.М., Мельник О.О. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Вказується, кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є суспільно небезпечними діяннями, що спричиняють істотну шкоду як окремим особам (повнолітніми та неповнолітнім), так і суспільству в цілому, адже вони характеризуються аморальністю та цинічністю вчинених діянь, принижують честь та гідність потерпілої особи та завдають значної шкоди здоров'ю особи, в тому числі і моральному стану.

У статті досліджуються проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, які залишаються однією з найактуальніших сфер кримінального права. Автори аналізують чинне законодавство України, що регулює відповідальність за такі кримінальні правопорушення, акцентуючи увагу на прогалинах і суперечностях, які ускладнюють застосування правових норм на практиці.

Розкрито суспільну небезпеку правопорушень проти статевої свободи, зокрема їхній вплив на фізичний і психічний розвиток дітей і підлітків, порушення честі, гідності та здоров'я постраждалих осіб. Особливу увагу приділено проблемам кваліфікації дій, які включають різні форми фізичного та психологічного насильства, використання безпорадного стану потерпілих, а також добровільну згоду, отриману обманом чи примусом.

Автори вказують на необхідність удосконалення законодавства в частині визначення ключових термінів, таких як «згода», «безпорадний стан» та інших юридичних категорій, для уникнення неоднозначного тлумачення. Стаття також порушує питання суспільної стигматизації постраждалих та впливу цього явища на розкриття кримінальних правопорушень і забезпечення правосуддя.

У висновках пропонуються рекомендації щодо гармонізації національного законодавства, зокрема в частині захисту прав дітей, жінок та інших вразливих категорій населення. Автори наголошують на важливості впровадження комплексного підходу до профілактики та розслідування таких кримінальних правопорушень, що передбачає співпрацю держави, правоохоронних органів, громадських організацій і медіа.

Стаття є цінним джерелом для правників, науковців та всіх, хто зацікавлений у розвитку системи кримінальної юстиції України в напрямку посилення захисту статевих прав і свобод громадян.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, статеві недоторканість, згода, безпорадний стан, статеві свободи, фізичне насильство, психологічне насильство.

Suprun-Kovalchuk T.M., Melnyk O.O. Problems of qualification of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of an individual.

It is indicated that criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person are socially dangerous acts that cause significant harm to both individuals (adults and minors) and society as a whole, as they are characterized by the immorality and cynicism of the committed acts, humiliate the honor and dignity of the victim and cause significant harm to the health of the person, including the moral state.

The article explores the issues of qualifying criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity, which remain one of the most pressing areas of criminal law. The authors analyze the current legislation of Ukraine regulating liability for such offenses, focusing on gaps and contradictions that complicate the practical application of legal norms.

The social danger of offenses against sexual freedom is highlighted, particularly their impact on the physical and psychological development of children and adolescents, as well as violations of the honor, dignity, and health of the victims. Special attention is paid to the challenges of qualifying actions that involve various forms of physical and psychological violence, the use of the victim's helpless state, and obtaining voluntary consent through deceit or coercion.

The authors emphasize the need to improve legislation by defining key terms such as «consent», «helpless state», and other legal categories to avoid ambiguous interpretations. The article also addresses the issue of social stigmatization of victims and the impact of this phenomenon on the disclosure of criminal offenses and the administration of justice.

The conclusions provide recommendations for harmonizing national legislation, particularly concerning the protection of the rights of children, women, and other vulnerable groups. The authors underscore the importance of implementing a comprehensive approach to the prevention and investigation of such criminal offenses, which includes cooperation between the state, law enforcement agencies, non-governmental organizations, and the media.

The article serves as a valuable resource for legal practitioners, scholars, and anyone interested in developing Ukraine's criminal justice system toward strengthening the protection of citizens' sexual rights and freedoms.

Key words: criminal offense, sexual integrity, consent, helpless state, sexual freedom, physical violence, psychological violence.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є суспільно небезпечними діяннями, що спричиняють істотну шкоду як окремим особам (повнолітніми та неповнолітнім), так і суспільству в цілому, адже вони характеризуються аморальністю та цинічністю вчинених діянь, принижують честь та гідність потерпілої особи та завдають значної шкоди здоров'ю особи, в тому числі і моральному стану.

У сукупності невід'ємних прав та свобод людини і громадянина особливе місце займає статева свобода та забезпечення статевої недоторканості, що є індикатором цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності та можливості у створенні умов для гармонійного розвитку сучасного покоління.

Відповідно до ст. 3 Конституції України: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є посяганнями на особистість та пов'язані з грубим порушенням норм моралі, тому за їх вчинення передбачається доволі суворе покарання українським кримінальним законодавством. Разом з тим, право особи на свободу та особливу недоторканість гарантує ст. 29 Конституції України: «право охоплює й право на статеву свободу і статеву недоторканість особи».

Стан опрацювання проблематики. Наукою кримінального права неодноразово вивчалось питанням кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, зокрема у працях таких фахівців як: В.І. Борисов, Л.П. Брич, О.М. Джуза, О.О. Дудоров, К.П. Задоя, В.В. Кузнецов, М.М. Корчовий, Н.О. Ліщук, Т.П. Матюшкова, М.І. Хавронюк, О.П. Холод, В.В. Фурса, Є.Є. Шмерецький, Т.Ю. Яковенко та інші.

Метою статті є вивчення актуальних проблем кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, виявленні прогалин і суперечностей у чинному законодавстві, а також розробці рекомендацій для його вдосконалення. Основною метою є

вдосконалення національного кримінального права в питанні захисту прав людини, забезпечення ефективного розслідування та попередження таких правопорушень, а також підвищення рівня захисту прав і свобод постраждалих осіб, зокрема дітей, жінок та інших вразливих категорій населення.

Виклад основного матеріалу. Статевая свобода та статевая недоторканість особи, яка є родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбачає відповідальність розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України.

Особливо небезпечними є статеві кримінальні правопорушення проти неповнолітніх, адже вони посягають на їх статеву недоторканність та статевий розвиток. Такі кримінальні правопорушення часто можуть призводити до серйозних психологічних травм у потерпілих осіб, можуть штовхати їх до аморального способу життя та мати відчутні наслідки у подальшому житті особи [1].

Під поняттям «статевая свобода» розуміється право кожного самостійно обирати собі партнера та форму статевого спілкування, під час такого спілкування не допускається жодного примусу. Статевая недоторканість – це «абсолютна заборона вступати у статеві відносини з особою, що не володіє статевою свободою і не розуміє характер та значення вчинюваних статевих дій. Згвалтування належить до найбільш небезпечних злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Небезпечність його визначається тим, що воно може тягти за собою тяжкі наслідки, шкідливо впливає на психіку і здоров'я потерпілої особи, нерідко призводить до розірвання шлюбу, сприяє поширенню розпусти, знижує культурний рівень суспільства» [2].

Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме Розділу IV (статті 152–156-1), до кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості відносяться: згвалтування, сексуальне насильство, примушування до вступу в статевий зв'язок, вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх та домагання дитини для сексуальних цілей. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості – це діяння, що носять суспільно небезпечний характер та порушують встановлений порядок у суспільстві щодо статевих відносин, а також принципи моральності та завдають шкоду здоров'ю та гідності громадян [3].

Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного і усвідомленого рішення особи, прийнятого з урахуванням усіх обставин. Зокрема, згода на сексуальне проникнення не може вважатися добровільною, якщо вона була отримана під впливом фізичного насильства, погроз його застосування, інших погроз (наприклад, знищення або пошкодження майна потерпілої чи інших осіб, обмеження прав, свобод або законних інтересів), обману, а також використання матеріальної чи службової залежності особи, її безпорадного стану чи вразливого положення.

Згвалтування є найбільш тяжким та найпоширенішим кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Основний безпосередній об'єкт злочину – статевая свобода чи статевая недоторканість особи. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілою від злочину може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

З об'єктивної сторони згвалтування полягає у статевих зносинах, які поєднуються із: 1) застосуванням фізичного насильства; 2) погрозою його застосування (воля потерпілої особи придушється) або 3) з використанням безпорадного стану потерпілої особи (її воля ігнорується).

Відповідно до ст. 152 КК України, під статевими зносинами розуміється природний (гетеросексуальний) статевий акт, тобто коїтус – поєднання чоловічих і жіночих статевих органів, яке зазвичай може призвести до вагітності. Кримінальне правопорушення вважається завершеним з моменту початку такого акту проти волі потерпілої особи. При цьому для кваліфікації не є обов'язковими порушення цілісності дівочої пліви, еякуляція чи досягнення оргазму. Для встановлення факту природного статевого акту зазвичай призначається судово-медична експертиза.

Інші форми задоволення статевої пристрасті, крім статевого акту у природній формі, складу згвалтування не утворюють і за наявності для цього підстав кваліфікуються за ст. 153 або деякими іншими статтями Особливої частини КК України.

Перелік способів, за яких статеві зносини між чоловіком і жінкою визнаються згвалтуванням, є чітко визначеним і вичерпним. Отже, наполегливі пропозиції вступити у статевий акт, якщо вони не супроводжуються жодним із таких способів, не є кримінально караними. Дії особи, яка

отримала згоду потерпілого на статевий акт без застосування фізичного чи психічного насильства або використання безпорадного стану, а шляхом обману чи зловживання довірою (наприклад, через освідчення у коханні чи обіцянку одруження, навіть зроблену в урочистій обстановці з повідомленням родичів), не утворюють складу цього кримінального правопорушення.

Фізичне насильство при зґвалтуванні може полягати у нанесенні удару, побоїв, позбавленні або обмеженні особистої волі, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо і спрямовується на те, щоб учинити з потерпілою особою природний статевий акт, подолати здійснюваний або очікуваний з її боку фізичний опір, пов'язаний з небажанням вступити у статевий контакт. Для інкримінування ст. 152 КК України необхідно встановити, що вказане небажання було більш-менш чітко вираженим, явним, адже відмова на словах, навіть певна фізична протидія не завжди свідчать про дійсне небажання особи вступити у такий контакт. Скажімо, чоловік може сприймати таку поведінку жінки як кокетство, загравання або прояв сором'язливості. Якщо статеві зносини відбуваються за згодою сторін, однак у процесі їх один із партнерів (будучи, наприклад, схильним до мазохізму) застосовує до іншого фізичне насильство, кваліфікація за ст. 152 КК України виключається. Відсутнє зґвалтування й у тому разі, коли суб'єкт застосовує фізичне насильство з помсти за відмову потерпілої особи вступити з ним у статеві зносини. У таких випадках посягання на тілесну недоторканість треба розглядати як кримінальне правопорушення проти життя або здоров'я особи.

Нанесення під час зґвалтування або замаху на нього удару, побоїв, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень повністю охоплюється ч. 1 ст. 152 КК України.

Погроза як спосіб вчинення зґвалтування полягає в залякуванні потерпілої особи шляхом загрози застосування фізичного насильства, яка може бути виражена через слова, жести або інші дії (наприклад, демонстрація зброї). Погроза повинна сприйматися як реальна, тобто потерпіла особа повинна відчувати, що, якщо вона буде чинити опір гвалтівникові або не виконає його вимог, погроза буде негайно реалізована. Про реальність сприйняття погрози може свідчити, зокрема, ситуація, в якій знаходиться потерпіла (наприклад, оточення великою групою осіб, відсутність людей у місці, нічний час, зухвале та настирливе домагання). Для визнання психічного насильства як способу злочину за ст. 152 КК України не має значення, чи дійсно гвалтівник мав намір або можливість реалізувати свою погрозу.

Адресатом погрози може бути не лише потерпіла, а й інші особи, наприклад, її близькі родичі (зокрема діти, батьки). Важливо лише, щоб психічне насильство мало за мету зламати волю саме потерпілої особи.

Зґвалтування визнається вчиненим з використанням безпорадного стану потерпілої особи у тих випадках, коли вона за своїм фізичним або психічним станом не може розуміти характеру і значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не може чинити опір гвалтівникові (фізична безпорадність). Поняттям безпорадного стану не охоплюється вкрай несприятливе майнове становище особи, потреба у засобах до існування тощо.

Фізична безпорадність потерпілої особи може бути обумовлена такими факторами, як фізичні вади (наприклад, параліч, сліпота), малолітній або похилий вік, тяжке соматичне захворювання, сильне сп'яніння. Психічна безпорадність, яка означає відсутність або неповноцінність волі потерпілої щодо вступу в статеві зносини, може бути викликана психічними розладами, малолітнім віком, непритомністю чи впливом сильнодіючих речовин.

Стан сп'яніння може бути визнаний безпорадним лише тоді, коли через вживання алкоголю, наркотиків чи токсичних речовин особа не усвідомлювала оточуючу дійсність або не могла фізично протидіяти гвалтівникові. При цьому згода на спільне вживання алкоголю чи інших речовин або перебування в інтимній обстановці не свідчить про згоду на статеві зносини.

Юридична оцінка природного статевого акту з малолітньою особою за умови її згоди на це залежить від того, чи усвідомлювала вона характер і значення вчинюваних з нею дій. Сам по собі малолітній вік особи не завжди свідчить про наявність безпорадного стану як ознаки зґвалтування. Питання про наявність або відсутність такого стану та кваліфікацію дій винного за ст.ст. 152 або 155 КК України необхідно вирішувати у кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку малолітньої особи, ступеня її обізнаності та інформованості у питаннях статевого життя.

Також, при вчиненні домашнього насильства (ст. 126-1) КК України передбачає обов'язкову наявність місця, яким зазвичай буває квартира, будинок, певне житлове приміщення, в якому

проживали чи проживають разом правопорушник та потерпіла особа. Також, якщо розглядати примушування до вступу в статевий зв'язок, за ч. 2 ст. 154 КК України, то цілком логічно, що вказана в диспозиції «матеріальна або службова залежність» передбачає наявність особливого місця, де відбувалися або відбуваються робочі відносини між правопорушником та потерпілою особою, в інших же випадках такі дії не можуть бути кваліфіковані як правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 154 КК України. І таких прикладів можливо навести чимало, аналізуючи положення КК України. Тому, слід враховувати час, місце та обстановку вчинення насильства, виходячи саме з аналізу того кримінального правопорушення, що вчиняється.

Суб'єктом кримінального правопорушення є осудна особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-річного віку. При цьому стать безпосереднього виконавця кримінального правопорушення має бути протилежна статі потерпілої особи. Співвиконавцем кримінального правопорушення, учасником групового зґвалтування може бути особа, яка фізіологічно неспроможна вчинити природний статевий акт, а також особа однакової статі з потерпілим. В той же час, співучасником є і та особа, яка спостерігає за самим правопорушенням, не беручи безпосередньої участі у статевому акті або будь яких діях щодо особи.

Суб'єктивна сторона зґвалтування визначається прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що вчиняє природний статевий акт, застосовуючи фізичне насильство, погрози його застосування або використовує безпорадний стан потерпілої особи, і має намір здійснити це. Мотиви вчинення кримінального правопорушення можуть бути різними (задоволення статевої пристрасті, помста, бажання принизити потерпілу, прагнення до сексуального самоствердження, хуліганські наміри тощо), але вони не впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Щодо віку потерпілої особи, особливо тяжких наслідків – психічне ставлення винного може бути небережним. Кваліфікуючі ознаки, пов'язані з віком потерпілої особи, інкримінуються винному не лише тоді, коли він усвідомлював або допускав, що вчиняє насильницький статевий акт з неповнолітньою чи малолітньою особою, а й коли він міг і повинен був це передбачити. Неповнолітній або малолітній вік потерпілої не обтяжує кримінальну відповідальність за зґвалтування, якщо буде доведено, що винний сумлінно помилявся щодо її віку. При цьому враховуються всі обставини справи, зокрема зовнішні фізичні ознаки потерпілої, її поведінка, знайомство з нею винного, а також наявність у нього відповідної інформації.

Відповідальність за особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152) настає тоді, коли винний передбачав їх можливість або міг і повинен був їх передбачати.

Разом з тим, кримінальним законодавством віднесено такі види тяжких наслідків:

- втрата будь-якого органу чи його функції;
- переривання вагітності;
- психічна хвороба або інший розлад здоров'я, що поєднаний зі стійкою втратою працездатності особи;
- втрата репродуктивної функції;
- зараження людини СНІДом або іншою венеричною хворобою;
- смерть потерпілого, спричинених внаслідок злочинних дій.

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування є вчинення його: «1) повторно; 2) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст.ст. 153–155, а особливо кваліфікуючими: 1) вчинення його групою осіб; 2) зґвалтування неповнолітньої особи; 3) спричинення особливо тяжких наслідків; 4) зґвалтування малолітньої особи» [4].

Разом з тим, важливим є гармонізація національного законодавства в частині захисту прав дітей, жінок та інших вразливих категорій населення від посягань на статеву недоторканість та свободу можна запропонувати такі рекомендації, зокрема:

1) удосконалення законодавчих норм:

– визначення ключових термінів: Ввести чіткі визначення понять «згода», «безпорадний стан», «насильство» та інших термінів у Кримінальному кодексі України, щоб уникнути неоднозначності їх тлумачення;

– запровадження концепції «відсутності згоди»: закріпити в законодавстві підхід, за яким будь-які статеві зносини без явної, добровільної та усвідомленої згоди є кримінальним правопорушенням;

– збільшення відповідальності за кримінальні правопорушення проти дітей та вразливих осіб: Встановити суворіші санкції за з кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості малолітніх, неповнолітніх, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку.

2) запровадити захист постраждалих осіб:

– запровадження спеціальних процедур допиту: Для потерпілих дітей і жінок забезпечити допит у дружній та безпечній атмосфері з обов'язковою участю психолога.

– заборона вторинної віктимізації: Виключити ситуації, в яких постраждалу особу змушують неодноразово надавати свідчення про події, які можуть травмувати психіку.

3) міжнародна інтеграція:

– ратифікація та імплементація міжнародних документів: Повністю імплементувати положення Стамбульської конвенції та інших міжнародних актів, що регулюють захист від насильства;

– обмін досвідом: Вивчити і застосувати найкращі практики інших країн у боротьбі зі злочинами проти статевої свободи та недоторканості.

4) профілактика кримінальних правопорушень:

– розширення освітніх програм: Ввести в шкільну та університетську програми теми сексуальної освіти, прав людини, захисту від насильства;

– інформаційні кампанії: Проводити просвітницькі заходи для підвищення обізнаності населення про відповідальність за злочини проти статевої свободи та шляхи їх уникнення.

5) покращення розслідування кримінальних правопорушень:

– створення спеціалізованих підрозділів: Заснувати підрозділи правоохоронних органів, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень проти статевої свободи;

– використання сучасних технологій: Забезпечити правоохоронні органи необхідними технічними засобами для збору доказів і роботи з постраждалими.

6) підтримка постраждалих:

– центри реабілітації: Створити центри підтримки, де постраждалі зможуть отримати медичну, психологічну та юридичну допомогу.

– гарантії конфіденційності: Забезпечити нерозголошення інформації про постраждалих для їхнього захисту від суспільного осуду.

7) суспільна стигматизація: зміна суспільної думки: Боротися з упередженнями та стигматизацією постраждалих через медіа, соціальні кампанії та культурні ініціативи.

Висновки. Враховуючи викладене вище, зазначимо, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості – це суспільно небезпечні діяння, що порушують встановлений у суспільстві порядок статевої відносин і основні принципи статевої моральності, і які виражаються в зазіханні на статево свободу та статево недоторканність особи.

Суспільна небезпека кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості особи полягає не лише в посяганні на ці права, а й у завданні шкоди іншим важливим соціальним цінностям, таким як нормальний фізичний і психічний розвиток дітей і підлітків, здоров'я, честь і гідність особи.

Кваліфікація таких правопорушень потребує всебічного підходу, що включає оновлення законодавчої бази, зменшення суспільної стигматизації та активну профілактику подібних злочинів. Ефективний захист статевої свободи громадян можливий лише за умови співпраці держави, правоохоронних органів і громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Леган І.М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v2_2023/20.pdf.
2. Лисько Т.Д., Кохтюк В.А. Характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: порівняльно-правовий аналіз. URL: <http://apdr.in.ua/v97/15.pdf>.
3. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Савченко А.В. Актуальні проблеми злочинів проти життя та здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності особи. URL: <http://surl.li/sunwzo>.